

LÄTI KEELE JA KIRJANDUSE ÕPETAMINE TARTU ÜLIKOO LIS 1803—1918

Dots., filoloogiatead. kand. K. Aben

Festi keele kateeder

Rootsi ülikool, mille Rootsi kuningas Gustav Adolf 1632. a. Tartus asutas ja mis hiljem pärast pikemat vaheaega (1656—1690) jätkas uuesti tegevust, viimase kümne aasta jooksul (1700—1710) Pärnus, ei ole etendanud Baltikumi kohalikkude rahvaste (eestlaste ja lätlaste) rahvuskultuuri arenguloos eriti suurt osa.

Tõsi, ülikooli esimene kantsler Joh. Skytte ütleb oma kõnes ülikooli avamisel, et kuningliku heateo, s. o. kõrgema hariduse osaliseks pidavat saama ka «vaesed talupojad, kellel senini peaaegu nagu keelatud ja lubamatu oli midagi õppida, et sel teel ühes nende ihuga võimalik oleks ka nende vaimu vangistada ja pärisorjaks teha».¹ Ometi puuduvad meil andmed, mis laseksid oletada, et Academia Gustavianas või Academia Gustaviana-Carolinas, nagu seda õppeasutust lõpuajajärgul nimetati, oleks õppinud ükski eesti või läti rahvusest üliõpilane. Samuti pole selles õpetatud eesti ega läti keelt.

Tuleb märkida vaid niipalju, et Academia Gustavianas töötas selle avamisest peale usuteaduse professorina ja hiljem ka ülikooli rektorina läti vaimuliku kirjanduse silmapaistvaim esindaja, läti kirjakeele reformator ja esimese läti-saksa sõnaraamatu «Let-tus, das ist Wortbuch...» (I osa «Lettus», II osa «Phraseologia Lettica») autor Georg Mancelius (Mancelis).

Meie ei või ka tsaristliku Venemaa poolt loota erilist tähelepanu ääremaade rõhutat väikerahvaste vastu, ometi peame mõnna, et juba varsti pärast Tartu ülikooli asutamist 1802. aastal tunnistatakse kohalikkude keelte, s. o. eesti ja läti keele õpetamine Tartu ülikoolis möödapääsmatuks vajaduseks ja juba esimestel ülikooli tegevuse aastatel leiame üliõpilaste nimestikus ka läti ja eesti rahvusest isikuid. Esimese lätlasena on immatrikulee-

---

¹ «... auff das man sampt dero Leiber auch die Gemütere mancipiren und zu Leibeigen machen möchte» (Tartu Ülikooli Ajaloolised Allikad Ia, Tartu 1932, lk. 23).

ritud Tartu ülikoolis Valga lähedalt Lugažist K a r l V i l j a m, kes on õppinud siin filosoofiateaduskonnas 1803.—1809. aastani.

Tartu ülikool algas tegevust põhikirja ehk «plaani» alusel, mis oli keiser Paul I poolt 4. mail 1799. a. alla kirjutatud ja mõningate väikeste muudatustega kinnitatud Aleksander I poolt 5. jaan. 1802. aastal. Selles plaanis esitatud õppeainete loetelus ei mainita veel läti ega eesti keelt. Ülikoolis õpetatavatest keeltest on nimeetatud ainult: vene (российский язык), prantsuse, inglise ja itaalia keel.² Aga juba 1803. a. kehtestatud uues põhikirjas on loetletud peale teiste ka läti, eesti ja soome keele lektorite kohad.³ Nii anti Tartu ülikoolis juba selle tegevuse algusest peale eluõigus ka eesti ja läti keelele.

24. dets. 1803. a. määratakse Tartu ülikooli esimeseks läti keele lektoriks Otto Benjamin Gottfried Rosenberger, kes täitis seda kohta 1803.—1847. a.

Rosenberger on balti sakslane. Ta on sündinud Kuramaal Jaunpilis (Neuenburgis) 17. veebr. 1769. a. Kõrgema hariduse sai Rosenberger Halles (alates 1787. a.) ja Jenas (alates 1790. a.). 1792. a. peale töötas Rosenberger Lätis kodukooliõpetajana. 1803.—1847. aastani täidab ta pidevalt Tartu ülikooli läti keele lektori kohustusi, selle kõrval töötab ta ka koolipõllul. Nii kinnitatakse ta 11. aug. 1804. a. äsjaavatud Tartu Kreiskooli õpetajaks, alates 4. juunist 1820. a. töötab ta kubermangu koolide direktorina. 1837. aastal siirdub Rosenberger pensionile, ent jääb lektori kohusetäitjana ametisse kuni 31. maini 1847. a., millal ta vabastatakse omal palvel lõplikult sellest ametist. Rosenberger suri Tartus 7. okt. 1856. a.⁴ ENSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis säilinud Rosenbergeri isiklikus toimikus⁵ leiduvate andmete põhjal võib järeldada, et Rosenberger oli tubli ning hinnatud töötaja pedagoogilisel alal.

Et Rosenberger on ka läti kultuuri ja kirjandusega kontakti otsinud ja sellest huvitatud olnud, see nähtub «Latweeschu Awise's» 1829. a. nr. 52 leiduvast luuletusest, mille pealkirjaks on «Tam neredsigam Indrikam» (Sellele pimedale Indrikule). Selle luuletuse all olevad initialsid «B. R.» ja luuletusele lisatud seletus laseb selle omistada Benjamin Rosenbergerile. Luuletusele lisatud seletus on järgmine: «Kui 1806. a. ilmusid Indriku laulud ja need said üldsusele tuttavaks, siis üks kõrgesti haritud õpetaja Tartus, kellele need väga meeldisid, tahtis koguda raha nendelt Kuramaa noorhärradelt, kes tookord Tartu ülikoolis õppisid, ja

---

² E. В. Петухов, Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, Университет за сто лет его существования (1802—1902), том I, Юрьев 1902, lk. 107.

³ Scalsamas, lk. 147.

⁴ Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского бывшего Дерптского Университета. Том II. Под редакцией Г. В. Левицкого, Юрьев 1903, lk. 636—637; Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland von J. Fr. v. Recke u. C. E. Napiersky, lk. 152, 1861.

⁵ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, fond nr. 402, Tartu ülikool, s.-ü. nr. 2667.

lasta valmistada ilusa suure kandle, mida kavatseti saata armsale Indrikule tema kaasmaalastelt autasuks ja armastuse tunnistuseks. Tookord olevat ta loonud ka selle laulu. Mõningate takistuste tõttu aga kavatsus ei teostunud. Kuid see laul kõlbab ikka veel, et elustada mälestusi armsast Indrikust.»

Kes oli siis see pime Indrik, kellest niisuguse heldimusega räägib Rosenberger?

Pime Indrik (Neredzīgais Indriķis 1783—1828) oli esimesi läti rahvusest luuletajaid, kes veeretas värsse vana Stenderi ja teiste tagurlike saksa pastorige eeskujul ja vaimus. Kõik pimedad Indriku laulud tõendavad, et ta on orjalikult sõltuv mõisa- ja kirikhärradest. Vana Stenderi kombel jutlustab ta orirahva leplikust, südamlikust kooselust isandatega, õpetab olema alandlik, vähenõudlik ning jumalakartlik.

Pimedad Indriku lauludes ei kajastu rõhutatud orirahva elu ega selle vaenulik hoiak saksa mõisnikkude vastu. Talle on võõras ka läti rahvalaulude luulerikkus. Tema «riimidest» hõõgub vastu seesama alandlik orjavaim, mida pikkade sajandite jooksul olid jutlustanud saksa rahvusest kirikuõpetajad.

«Indrik manitseb talupoegi ja härrasid armsalt ja leplikult elama,» öeldakse läti kirjandusloos, «hoolitsema südamehariduse, kõlbluse eest... Pime Indrik matkib mitte ainult temaatiliselt ja ideeliselt saksa kirikuõpetajaid, vaid käib ka luulekeele osas nende jälgedes.»⁶

Juba ainult fakt, et Baltikumi ainukeses kõrgemas õppeasutuses hakati õpetama esmakordselt teiste keelte kõrval ka kohalike väikerahvaste keeli, oli tookord progressiivne nähtus ning suur edusamm, võrreldes rootsiaegse Academia Gustavianaga. Pealegi on Rosenberger läti keele lektorina Tartu ülikoolis võtnud oma tööd iõsiselt ja on andnud läti keele uurimise alal tõsiselt arvestatava panuse.

Et kasutusel olev Stenderi grammatika ei rahuldanud Rosenbergerit praktilise läti keele õpetamisel, siis kasutab ta oma pedagoogilisi kogemusi ülikooli õppetöös ja avaldab juba 1808. a. Mii-tavis «Flections-tabellen für die lettischen Verba», kuna just läti verbi õpetamine mitte-lätlastele valmistab suuri raskusi. Seda õppevahendit nimetatakse edaspidi korduvalt ka ülikooli loengute kavas. 1830. a. ilmus samuti Mii-tavis Rosenbergeri teine raamat läti keele alal «Formenlehre der lettischen Sprache. Conspect für seine Zuhörer» ja 1848. a. «Formenlehre der Lettischen Sprache in neuer Darstellung. Ein Versuch von dem Verfasser des Conspects für seine Zuhörer». Viimast teost tuleb pidada esimeseks läti keele teadusliku grammatika katseks. Selle teose eesmärk ei ole mitte ainult teenindada keele praktikat, vaid ka uurida läti keelt teaduslikult. See pole ainult keeleaseaduste ja -reeglite kogu, vaid siin leidub ka seletusi, põhjendusi, miks ja kuidas on üksikud vormid tek-

⁶ Latviešu literatūras vēsture (M. Gaiļes un H. Grases redakcijā), Rīgā 1955, lk. 94.

kinud, abivahendiks on võrdlemine sanskriti keelega. Kasutades kaasaja lingvistika saavutusi kaalutleb Rosenberger oma teoses kriitiliselt, mis läti keele uurimise alal on seni tehtud. Teose puuduseks tuleb aga pidada seda, et Rosenberger ei võrdle läti keelt leedu ja slaavi keeltega, mis oleks aidanud läti keele alal lahendada nii mõnegi problemaatilise küsimuse, mis autoril jäi lahtiseks.⁷

Ometi ei tule unustada, et see oli esimene läti keele teadusliku grammatika katse. Ja sellisena on see teos hinnatav. Bielenstein jätkab seda tööd juba süvenenumalt. Igatahes läti keele teaduslik uurimine oli kerkinud päevakorrale ja peaaegu üheaegselt võrdlevajaloolise keeleteaduse meetodi tekkimisega. Üks pioneere selle meetodi rakendamisel läti keele uurimise alal oli Rosenberger. Selle seisneb Rosenbergeri tähtsus läti keeleteaduse ajaloos.

Et Rosenberger on püüdnud läti keele grammatikat täiustada, arvestades läti keele spetsiifikat, ja läti keele õppimist igati edendada, näitavad tema väiksemadki tööd, näit. «Das lettische Verbum», Dorpat 1843. Ei ole huvituseta märkida, et selles töös on Rosenberger seniste andmete kohaselt esimesena võtnud tarvitusele läti keeles märgi $\wedge$ vokaali pikendusemärgina h asemel (lõdsu, pütu, kâp jne.).⁸ Tõenäoliselt ei ole T. Zeifert seda Rosenbergeri teost tundnud, sest tema peab Dundaga arsti Baari kirjutist Läti Kirjanduse Seltsi (Latviešu literāra biedrība) väljaandes 1847. aastal esimeseks, kus propageeritakse h ärajätmist läti keeles pikendusmärgina.⁹

Et olemasolevaid andmeid esimese kümne aasta jooksul on immatrikuleeritud Tartu ülikoolis ainult neli läti rahvusest üliõpilast,¹⁰ siis ei võinud olla mõeldud läti keele õpetamine lätlastele, vaid muulastele, resp. saksa rahvusest üliõpilastele. Tegelik elu nõudis pastoreilt, arstidelt, kohtunikelt ja teistelt ametnikelt kohaliku rahva keele oskamist. Nädalatundide arv läti keele õpetamisel ei olnud stabiilne. See kõigub 2—4 tunni vahel.

Pärast Rosenbergeri lahkumist 1847. a. märgitakse sama aasta sügissemestri loengute kavas, et läti keele lektori koht on täitmata.

---

⁷ J. Lautenbachs, Latweeschu gramatikas wehsture, Pagalms 1881, lk. 123.

⁸ Die Freiheit, die ich mir genommen, in einer nicht für die Nationalen bestimmten Schrift das leidige Dehnungszeichen h mit dem Circumflex zu vertauschen, wird mir hoffentlich nicht zum Vorwurf gereichen oder als Neuerungs-sucht gedeutet werden. Ein an jeder Stelle des Wortes mit gleichem Rechte stehendes Dehnungszeichen für Vocale kann in einer lettischen Grammatik nicht wohl entbehrt werden. Zu einem solchen aber will das h sich durchaus nicht bequemen (Das lettische Verbum, auf's Neue dargestellt von dem Verfasser der Formenlehre der lettischen Sprache, Staatsrath Rosenberger, stellvertretenden Lector der lettischen Sprache an der Universität Dorpat, der Kurländ. Gesellschaft für Literatur und Kunst ordentlichem und der lett. liter. Gesellschaft Ehren-Mitglieder, Dorpat 1843, lk. 3—4).

⁹ T. Zeiferts, Latviešu rakstniecības vēsture II, Rīgā 1923, lk. 101, 117—118.

¹⁰ G. Šaurums, Tērbatas Universitate 1632—1932, Rīga 1932, lk. 143.

Alles 1852. a. I semestril leiame loengute kavas läti keele lektorina H. Clemenzi nime.¹¹

Hermann Karl Ernst Clemenz on sündinud 13. okt. 1818. a. Liivimaal Oreleni mõisas, kus ta isa oli mõisavalitsejaks. Ta õppis algul Talsi (Kuramaal) erakoolis. 1830. a. astus Cēsisse Kreiskooli, siirdus aga 1835. a. Tartu Algkooliõpetajate Seminari. Lõpetanud seminari, astub Clemenz 1837. a. Peterburi Kõrgemasse Pedagoogilisse Instituuti (Главный Педагогический Институт). Ta lahkus siit enne kooli lõpetamist teiselt kursuselt, saades tunnistuse heade õpingutulemuste ja hea käitumise kohta. 1839. a. asub Clemenz ametisse Rakvere Kreiskooli vene keele ja ilukirja õpetaja kohusetäitjana. 1840. a. viiakse ta üle vene keele õpetajaks Kuressaare Aadli Kreiskooli. 1842. a. asub Clemenz tööle Tartu Algkooliõpetajate Seminari vene keele õpetajana ning inspektori abina. 18. okt. 1851. a. kinnitatakse ta Tartu ülikooli läti keele lektoriks.

1864. a. siirdub Clemenz õpetajana pensionile, ühtlasi vabastatakse ta läti keele lektori ametist ülikoolis, kuid jääb sellele kohale edasi kohusetäitjana kuni oma surmani 25. aug. 1874. a. Samal ajal täidab ta ka vene keele dotsendi kohustusi Tartu Veterinaarinstituudis.¹²

Oma kirjas Tartu ülikooli valitsusele 7. augustist 1851. a., kus Clemenz kandideerib läti keele lektori kohale, kirjutab ta, et olevat sündinud Lätis Liivimaa osas ja et tal olevat olnud juhus õppida läti keelt mitmes kohas Liivimaal ja Kuramaal. Ka olevat ta tõlkinud ühe jutluse läti keelde, nimelt «Ülestõusmispühade jutlus» (Leeldeenas preddikis) ja ühe ajaloolise käsitluse «Lühike jutustus, kuidas Gadunav siirdunud keelatud ettevõtetele» (Ihse isstahstischana, ka Gadunaws us aisleegtahm leetahm dewees). Need jäävadki ainukesteks töödeks Clemenzi sulest.

Niisiis ei ole Clemenz kirjutanud midagi keeleteaduse ega mõne teise teaduse alal. Ometi on ta pedagoogina, nagu nähtub tema teenistuskirjadest, küllaltki hinnatud.

Asunud läti keele lektori kohale Tartu ülikoolis, jätkab Hermann Clemenz läti keele õpetamist Rosenbergeri traditsiooni kohaselt: 1 tund grammatikat Hesselbergi ja Rosenbergeri grammatikate järgi, 1 tund praktilisi harjutusi. Nii kestab see aastast aastasse, ainult selle vahega, et alates 1865. aastast on võetud tarvitusele ka Bielensteini läti keele grammatika (Lettische Grammatik 1863).

1868. ja 1869. a. loeb Clemenz peale läti keele ka veel 1) leedu keele grammatikat (1 tund), 2) leedu keele interpretatsiooni (1 tund) ja 3) leedu ja läti keele võrdlevat grammatikat.

Tuleb oletada, et ta on uurinud põhjalikumalt nii läti kui ka leedu keelt. See on olnud Clemenzil seda kergem, et ta oli oma lingvistilise hariduse poolest slavist. Teatavasti seisavad balti keeled (läti ja leedu keel) indo-euroopa keeltest kõige lähemal vene keelele. Kuid peamine põhjus, miks Clemenz on tegelnud

¹¹ Hermann Clemenz, Titulärrath, Lector der lettischen Sprache.

¹² Eesti NSV Riklik Ajaloo Keskarhiiv, Tartu ülikool, s.-ü. nr. 1437, 37—40.

balti keelte võrdleva grammatika küsimustega, on ilmselt asjaolu, et võrdlev-ajalooline meetod keeleteaduses oli muutunud tookord juba üsna populaarseks ja saanud üldise tunnustuse osaliseks. See ei jätnud oma mõju avaldamata ka Tartu ülikooli õppetöös. Nii asutati Tartu ülikoolis 1863. a. saksa ja võrdleva keeleteaduse kateeder. Esimese silmapaistva õppejõuna selles kateedris tegutses prof. L. Meyer (1865—1898). Oma huvitavate ning sisukate loengutega tekitas ta akadeemilistes ringides suurt elevust ja huvi selle aine vastu ja oma rohkete teaduslike töödega omandas ta suure kuulsuse. Ei ole siis ime, et ka Clemenz katsetas rakendada võrdlev-ajaloolist meetodit läti ja leedu keele käsitlemisel. Igatahes jääb Clemenzile see au, et ta on esimesena rakendanud õppetöös balti keelte käsitlemisel võrdlev-ajaloolist meetodit.

Pärast Clemenzi surma 1874. a. on läti keele lektori koht taas mõnda aega vakantne. Alles 1878. a. määratakse J e k a b L a u t e n b a c h tolle aja läti nimekama keeleteadlase A. Bielensteini soovitusel, kelle juures ta äsja oli õiendanud vastava eksami läti keele alal, Tartu ülikooli läti keele lektori kohustetäitjaks.

Lautenbachi valimine Tartu ülikooli läti keele lektoriks on murangulise tähtsusega sündmus läti keele, resp. balti filoloogia õpetamise alal selles õppeasutuses. Senised läti keele lektorid Rosenberger ja Clemenz olid muulased ja nendel puudus kvalifikatsioon läti keele alal. Nad oskasid seda keelt vaid praktiliselt, olles üles kasvanud ja elanud lätlaste seas. Seepärast ei küündinud ka nende läti keele õpetamine palju kaugemale praktilise läti keele käsitlemisest. Lautenbach aga oli sündinud lätlane, kes oli uurinud pikemat aega läti ja leedu keelt. Siitpeale hakatakse käsitlema läti keelt sügavamalt, teaduslikumalt, tegeldakse rööbiti ka leedu keelega, peale selle hakatakse lugema läti ja leedu kirjandust, rahvaluulet, mütoloogiat.

Kui senised läti keele lektorid Rosenberger ja Clemenz täitsid seda kohta teiste ametite kõrval, pidades lektori kohta otsekui kõrvalteenistuseks, siis pühendab Lautenbach kogu oma jõu vaid ülikoolitööle, tõi küll, lugedes peale balti filoloogia ka teisi aineid.

Lautenbach on sündinud Kuramaal Matkule vallas 8. juulil 1847. a. 1875. a. siirdub Lautenbach Tartu ja astub Tartu ülikooli usuteaduskonda. Usuteaduslike õpingute kõrval kuulab ta ka filosoofiat ja maailmakirjandust.

Aineline puudus sunnib Lautenbachi katkestama õpingud ülikoolis ja asuma taas ametisse kodukooliõpetajana. Et läti keele lektori koht Tartu ülikoolis oli vakantne, siis tekib tal mõte kandideerida sellele kohale, ehkki ta polnud ülikooli lõpetanud.

1878. a. kevadel sõidab Lautenbach Dobelesse ja õiendab tookord ainukest tuntud ning tunnustatud läti keele uurija August Bielensteini juures vastava eksami. Pärast seda esitab ta ülikooli õpetatud nõukogule oma tunnistused ja «Baltijas Vēstnesis'es» avaldatud kirjutised, ning Lautenbach valitakse tänu prof. J. Bau-

douin de Courtenay eestkostmisele läti keele lektori kohustetäitjaks. 25. aug. 1878. a. esineb J. Lautenbach Tartu ülikoolis avaloenguga teemal «Läti grammatika ajalugu», mis ilmus 1881. a. kuukirja «Pagalms» lisana nii läti kui saksa keeles. Siin annab Lautenbach ammendava ülevaate seniste läti grammatikate kohta, näitab, kuivõrd nendes on tabatud rahvakeele pruuki, toob esile nende voo- rusi ja puudujääke.

Töötades lektorina õpib Lautenbach edasi ja kuulab loenguid filosoofia, ajaloo ja keeleteaduse alal.

Eriti hoolega kuulab ta aga keeleteadust tuntud professorite dr. Leo Meyeri, kauaaegse Opetatud Eesti Seltsi esimehe, slaavi- leedu keelte professori J. Baudouin de Courtenay jt. juures. Nende õpingute tulemusena omandab Lautenbach 1887. a. filosoofia kandi- daadi kraadi.

1888. a. suvel komandeeritakse Lautenbach ülikooli poolt Liivi- maale ja Kuramaale läti keele murdeid uurima. Selle teadusliku uurimismatka tulemusena valmib abau murde vokalismi ja konso- nantismi käsitlev uurimus «Der Dialect der mittleren Abau (Kur- land)», mis ilmus Königsbergis prof. dr. A. Bezzenbergeri toime- tatud keeleteaduslikus ajakirjas «Beiträge zur Kunde der indoger- manischen Sprachen» XVII. See on esimesi läti keele murdealaseid uurimusi, milles vaadeldakse ka murdelisi erijooni morfoloogias, derivatsioonis ning sõnavara alal.

1885. a. valitakse J. Lautenbach läti keele määraliseks lektoriks. 1894. a. lubab ülikooli nõukogu talle, nagu nähtub ta isiklikust toimikust, 250 rbl. uurimismatka teostamiseks Sise-Venemaale vene keelega tutvumise ja enese täiendamise otstarbel. 1896. a. sõidab Lautenbach õppematkale Lääne-Euroopasse. Ta külastab 6 välismaa ülikooli, võtab osa kollokviumidest prof. Bezzenbergeri juures Königsbergis, prof. Zubaty juures Prahjas jm.

Samal, 1896. a. kaitseb J. Lautenbach edukalt magistridisser- tatsiooni «Очерк из истории литовско-латышского народного творчества», mille järel ta valitakse eradotsendiks. Selles ametis esineb ta avaloenguga «Несколько слов о понятии сравнительного языковедения».

Väitekiri ilmus samal aastal ülikooli toimetiste sarjas ja sisal- dab ajaloolise ülevaate nii leedu kui ka läti rahvaluulealaste pub- likatsioonide kohta. Töös võrreldakse leedu ja läti rahvalaule, vanasõnu, mõistatusi. Rahvalaulud on klassifitseeritud teemade järgi. Rahvalauludele lisatakse ka venekeelne tõlge. Rohkearvu- liste paralleelsete tekstide varal osutatakse leedu-läti ühisele vaimu- varale, mis pärineb ajast, millal need kaks rahvast moodustasid veel ühise hõimu.

1917. a. valitakse J. Lautenbach Tartu ülikoolis üldise kirjandus- ajaloo dotsendiks.

1919.—1928. a. töötab J. Lautenbach Riia ülikoolis läti ja üldise kirjandusajaloo professorina.

J. Lautenbach suri 19. sept. 1928. aastal.¹³

J. Lautenbachiga süveneb ja mitmekesisub läti keele õpetamine Tartu ülikoolis, peale läti keele praktilise kursuse hakatakse käsitlema ka balti filoloogiat üldse.

Rööbiti läti keelega hakkab J. Lautenbach käsitlema läti rahvaluulet, mütoloogiat ja kirjandust, hiljem ka leedu keelt ja leedu rahvaluulet. Juba 1880. a. on J. Lautenbachil kavas peale läti keele praktikum läti rahvaluule alal (2 tundi).

Kirjanduse alal algul võrdlemisi primitiivne, hakkab Lautenbach hiljem käsitlema läti kirjandusse ja rahvaluulesse puutuvaid küsimusi süvenenumalt, loeb rida erikursusi. Nii loeb ta 1889. a. I semestril erikursust läti eepilisest kirjandusest, sama aasta II semestril läti eepilisest rahvaluulest. 1891. a. I semestril loeb Lautenbach erikursust läti draama arengust, mida kordab 1893. a. I semestril; 1892. õppeaastal loeb ta kahe semestri vältel erikursust läti lüürikast.

Veelgi süvenenumalt hakkab Lautenbach käsitlema läti kirjandust alates 1896. aastast, millal ta loeb neid kursusi eradotsendina.

Loengute kavast nähtub, et ta on läti kirjanduse ajalugu käsitlenud 9 semestri vältel. Ehkki sellele on pühendatud vaid üks tund nädalas, on ometi 9 semestri jooksul võimalik seda ainet käsitleda piisavalt süstemaatiliselt.

Alates 1891. aastast hakkab Lautenbach tegelema ka leedu keele ja rahvaluulega.

Peale läti ja leedu keele ning kirjanduse loeb Lautenbach Tartu ülikoolis oma tegevuse viimaseil aastakümneil eradotsendina ka lääne-euroopa (prantsuse, itaalia, hispaania, inglise) kirjanduse üldkursust.

Kui Rosenbergeri ja Clemenzi kuulajaskonna moodustasid ainult või peamiselt sakslased, siis Lautenbachi kuulajad on suures enamikus läti rahvusest üliõpilased.

Kuidas hinnata J. Lautenbachi tegevust läti keele lektorina Tartu ülikoolis, kuidas luges ta läti kirjandust ja rahvaluulet, kui võrd sügavad ning väärtuslikud olid tema loengud nii teaduslikult kui ideoloogiliselt? Missugust osa etendas J. Lautenbach läti intelligentsi kasvatamisel möödunud sajandi viimasel veerandil ja käesoleva sajandi kahel esimesel aastakümnel, sest Tartu ülikool oli ainuke õppeasutus Baltikumis, kus eestlased ja lätlased võisid õmandada kõrgemat haridust humanitaarteaduste alal?

Küsimustele vastamiseks tuleb tutvuda veidi lähemalt veel Lautenbachi kirjanusliku tegevusega.

---

¹³ J. Lautenbachi isiklik toimik, Eesti Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, fond 402, Tartu ülikool; prof. dr. Endzelīns, Jevads baltu filologija 1945, lk. 14; Latvijas Konverzācijas vārdnīca; Fr. Karkluwaka, Lektors J. Lautenbachs — Juhsminsč, Austrums, 1893, lk. 472—473; Album Lettonorum 1882—1912, lk. 16.

J. Lautenbach oli omal ajal tuntud ka kirjanikuna, luuletajana. Ta nimi omandas teatava populaarsuse eriti 1880. a., millal ilmus ta luuletuskogu «Līga» ja nn. «rahvaeepos» «Ussimõrsja» («Zalkša līgava»). Nii neis kui teistes oma ilukirjanduslikes teostes esineb J. Lautenbach reaktioonilise romantismi esindajana.

Üks osa läti kirjanikest möödunud sajandi 60—80-ndatel aastatel, nagu Alunan, Pumpur ja Auseklis, väljendab oma töödes progressiivseid, demokraatlikke püüdlusi. Neis töödes kõlab masside rahulolematust saksa isandate poolt kehtestatud ikkega, neis peegeldub rahvahulkade teadlikkuse ärkamine, vabaduse ja parema elu igatsused. Romantilise ilutsemise põimivad nad rahva vabadusega, ülistavad läti rahva vaba minevikku ja seoses sellega kujutavad romantilisi, helgeid, unelmate ja igatsustega looritatud tulevikupilte. Silmapaistvamaist teoseist tuleks siin mainida esmaajoones Pumpuri võitleva iseloomuga, rahvaluule ainetel koostatud eepost «Karutapja» («Lāčplesis»). Selles teoses peegeldub esmakordselt ulatuslikumais luulepiltides läti rahva ajalooline võitlus oma igipõliste vaenlaste — saksa vallutajatega. Esmakordselt läti kirjanduses on siin eradais taidekujudes sõnastatud rahva vabaduseigatsused, rahva usk vabaduse võidusse. Humanism, hõõguv vabaduseigatsus, demokratism, sügav usk progressi — need on Pumpuri teose kõrged väärtused.

J. Lautenbach aga on üks pseudorahvusliku romantismi epi-goone läti kirjanduses.¹⁴

Ta oli võib-olla selgejoonelisemaid ning naiivsemaid «kunst kunsti pärast» esindajaid läti kirjanduses. Ka tema kasutas oma loominguks rahvaluule elemente ja rahvaluule vormi, ent ta püüdis teadlikult vältida rahvaluule võitlevaid elemente. Ta taotles oma töödega «puhta ilu» nõudeid. J. Lautenbach eitas igasugust tendentsi luules, järgides oma «objektiivseis» teis esteetilist printsiipi. Aga just selles tendentsi eitamises, nagu märgib ka läti kirjandus-teadlane Teodor,¹⁵ avaldubki autori kindel ühiskondlik hoiak, tema subjektiivsus. Ta irdub oma luulega kaasajast, see muutub viljatuks ilutsemiseks. «Lautenbachi kangelased ei tegutse, vaid ainult ilutsevad, nukrutsevad ja suudlevad,» ütleb kirjandustead-lane J. Niedre.¹⁶

J. Lautenbachi avameelne keeldumine kujutada luules kaas-aja põletavaid püüdlusi ja päevaküsimusi eraldas ta läti progressiivsest ühiskonna osast, kes nägi koitvat reaalelus oma ideaalide kuma ja püüdis kujutada seda kunstiteoseiski. Veel rohkem. See kutsus esile radikaaldemokraatliku kriitika halastamatu rünnaku J. Lautenbachi vastu. Kirjandusloolane ning kriitik Jan-son lõpetas oma 1893. a. Jelgavas ettekantud hävitava kriitika

¹⁴ E. Andersone, Pirmie raksti latviešu valoda XIX gs. pirma puse, XIX gs. 60—80 gadi. Rīga 1949, lk. 35—36, 50.

¹⁵ Izglītības Ministrijas Mēnešraksts 1922, nr. 10, lk. 1009; L. Bērziņš, Latviešu literatūras vēsture III, lk. 27.

¹⁶ J. Niedre, Latviešu literatūra II, 1953, lk. 322.

J. Lautenbachi ilukirjanduslike tööde kohta sellega, et tegi talle avalikult ettepaneku murda puruks oma sulg. Janson pöördus J. Lautenbachi kui ülikooli lektori ning kirjandusõpetaja poole palvega, et see kaitseks läti kirjandust oma mõttetute ja ideelagude ilukirjanduslike teoste eest.¹⁷

J. Lautenbach on sunnitud varsti taanduma läti luuleparnasile, ning tänapäeval ei ole läti kirjandusloolastel erilist põhjust tema juures pikemalt peatuda. Kui aga siinkohal tuli J. Lautenbachile kui kirjanikule mõnevõrra tähelepanu pühendada, siis sellepärast, et ta oli tol ajal siiski teatud autoriteet: oli ju tema ülikoolis ainuke läti rahvusest õppejõud, kellele oli usaldatud käsitleda, analüüsida ja hinnata läti kirjandust ning rahvaluulet. Ja ta täitis seda ülesannet neljakümne aasta jooksul. Kuidas ta selle pika aja vältel oma ülesannet täitis, milline oli tema läti rahvaluule ja kirjanduse, samuti mütoloogiasse puutuvate küsimuste ideoloogiline käsitlus, sellel oli suur tähtsus läti kvalifitseeritud intelligenti kasvatamisel, selle maailmavaate kujunemisel. Aga juba eelöeldu põhjalgi võib kujutleda, millise «objektiivsusega» ja «tendentslikkuseta» J. Lautenbach seda tegi.

Et paremini mõista J. Lautenbachi tegevust Tartu ülikoolis, tuleks peatuda mõne sõnaga ka siin õppivatel läti rahvusest üliõpilastel.

Möödunud sajandi viimasel veerandil oli läti rahvas juba ammu lõhenenud kaheks teravalt antagonistlikeks huvidega klassiks. Seda lõhet näeme ka Tartu ülikoolis õppivas läti rahvusest üliõpilaskonnas. Siin eksisteerib kaks läti üliõpilasorganisatsiooni: läti feodaaladlist unistav korporatsioon «Lettonia», kelle ridadesse kuulus ka J. Lautenbach, ja läti progressiivsete üliõpilaste poolt 1888. a. asutatud koondis, nn. Teaduslik-Kirjanduslik Selts (Literariski-zinatniska biedrība). Hiljem hakati seda seltsi hüüdma ühe aktiivsema liikme P. Pīpkalej järgi «piipkalooniaks» ja selle liikmeid «piipkalonideks».

Selles seltsis valitses, vastandina «Lettonia» korporatsioonile, progressiivne mentaliteet. Läti kuulus progressiivne luuletaja Ed. Veidenbaum, kes oli ka üks seltsi asutajaid liikmeid, iseloomustab neid kaht läti üliõpilasorganisatsiooni ühes oma kirjas 17. detsembrist 1888. a. järgnevalt: «Meie hulgas on andekaid kirjanikke ja me usume, et teeme suurt konkurentsi «Lettoniale». See olekski soovitatav, sest 1) lettoonlased harrastavad keskaegseid rüütlikombeid — meie selts seda ei salli, 2) lettoonlased panevad rõhku välisele hiilgusele, häbenevad läbi käia talupoegadega, pummeldavad, pidades seda arengu tunnuseks» jne.¹⁸

«Postimehe» 1895. aasta 274. numbris iseloomustatakse läti üliõpilasorganisatsiooni Tartus järgmiselt (oletatav autor Ed. Viide): «Siinsetel Läti sugust üliõpilastel on praegu kaks seltsi

¹⁷ Izglītības Ministrijas Menešraksts 1922, nr. 10, lk. 1009—1011; T. Zeiferts, Latviešu literatūras vēsture III, 1925, lk. 53.

¹⁸ Eduarda Veidenbauma Raksti, Cēsis un Rīgā 1926, lk. 79.

olemas: ühe nimi on «Lettonia», teise nimi «Läti üliõpilaste teaduslik selts». Esimene selts on nõndanimetatud «korporatsioon», s. o. tema liikmed kannavad värvimütsi, harjutavad endid hoolasti vehklemises, üliõpilaste laulude laulmises ja teistes säherdustes kunstides, mida iga päris «Bursch» hädasti peab tundma. Nad kõnelevad isekeskis ka avalikkudes paikades alati Läti keelt ja astuvad haritud seltskondades Läti rahva asemikkudena välja. Mis see selts muidu läti rahva kasuks on teinud, pole meil võimalik olnud seni teada saada. Teise üliõpilaste seltsi liikmed ei võta «Bursch'ide» elust sugugi osa, ega ole nende seltsil ka seda otsarvet. Nad tarvitavad oma seltsi elule määratud ja muud vaba aega enamasti teaduslike küsimuste harutamiseks, kaastöö tegemiseks ajalehetele, iseäranis «Dienas Lapale», kasulikkude raamatute ümberpanemiseks Läti keelde jne.»

See kirjutis on nähtavasti puudutanud «Lettoniat», sest nädal hiljem on «Postimees» (nr. 282) sunnitud tegema järgmise «öienduse»: «Mineval laupäeval oli meie lehes üks kirjatükk Läti üliõpilastest. Sääli oli mõte teatatud, et nende korporatsioon enam rõõmu tunneb «burschi-elust» ja kirjudest mütsidest kui kirjatööst. Täie n d a v a l t p e a m e j u r d e l i s a m a (minu sõrendus. — K. A.) et ka korporatsiooni üliõpilased, kes lätlased, on ikka õige agarasti kirjatööd teinud.»

Juba eeltoodud tsitaatidest selgub täie teravusega see suur erinevus suundades, mis valitsesid kummaski üliõpilasorganisatsioonis. Kui «Lettonias» ahviti järele saksa buršikombeid, harastati jõude-elu ja unistati «läti feodaal-aadlist», siis Teaduslik-Kirjanduslik Seltsis tehti tõsiselt teaduslikku tööd ja arendati teadlikult oma maailmavaadet.

P. Dauge kirjutab oma raamatus «1905.—1907. aasta revolutsioon Lätis»: «XIX sajandi 80—90-ndail aastail tekkinud üliõpilaste teaduslik-kirjanduslikud ringid etendasid tähtsat osa klassivõitluse idee levitamisel läti tööliste, õppiva noorsoo ja rahvakooliõpetajate seas. Kõige suuremat osa etendas Tartu (Jurjevi) ring. Selle ringi üliõpilased kohtusid üliõpilastega, kes olid revolutsiooniliste ideede pärast vene ülikoolidest välja heidetud ilma õigusest astuda teistesse vene ülikoolidesse, kuid olid vastu võetud Tartu kõrgematesse õppeasutustesse (ülikooli ja veterinaarinstituuti). Nende käest said läti üliõpilased esimest vene sotsiaaldemokraatlikku kirjandust (Plehhanovi, Axelrodi töid.)¹⁹ Seltsi liikmed A. Dauge, Veidenbaum ja Pīpkalej jälgisid ahnelt ühiskonnateaduse uusimaid teooriaid, mille abil hindasid elu, oodatavaid reforme, arvustasid inertset manduvat läti kodanlust. Ed. Veidenbaum esineb seltsis muuseumis referaadiga «Era- ja ühiskond», mida tuleb pidada esimeseks marksistlikuks uurimuseks läti keeles. Seltsis uuritakse marksistlikku kirjandust. Kõik see ei

¹⁹ P. D a u g e, 1905—1907. gada revolucija Latvijā, 1949, lk. 8.

jäta avaldamata oma mõju seltsi liikmete maailmavaate kujunemisele.

1892. aastal annab selts välja koguteose «Pürs» (Veimevakk), mis sisaldab rida populaarteaduslikke kirjutisi ajaloolisest materialismist, darvinismist, Engelsi «Anti-Dühring'ist» jne., millel oli tol ajal suur tähtsus läti noorsoo kasvatamisel marksistlikus vaimus.

Muidugi ei saanud olla üliõpilaste kirjutistes, eriti alguses, seisukohtade ühtsust ega sirgjoonelisi ideoloogilisi tendentse. Ometi hakkasid «Veimevakk» paigutatud kirjutised üha järjekindlamalt väljendama materialistlikke vaateid ajaloole, mütoloogiale, keelele, rahvamajandusele ja haridusele. «Veimevakk» populariseeris darvinismi, lammutades vähehaaval aluse tol ajal rahva teadvuses veel küllaltki juurdunud piiblimüüdi maailma loomisest.

«Pürs» III ossa on paigutatud arstiteaduskonna üliõpilase K. Kasparsoni kirjutis dialektikast. «Ehkki selles kirjutises on marksismi õpetus tugevasti lahjendatud ja isegi moonutatud,» ütleb Andrei Upit, «ometi lammutab see mugavad «igavesed väärtused» ning «absoluutsed tõed» ja selgitab ühiskondliku elu ja kultuuri arenemiskäiku materialistlikust vaatekohast.»²⁰

Piipkalonide progressiivsed püüdlused leidsid elavat ja sooja vastukaja läti edumeelses haritlaskonnas ja töölishulkades, nagu uue voolu ringkondades, kes koondusid Riias ajalehe «Dienas Lapa» ümber. Suvisel õppevaheajal kogunesid piipkalonid «Dienas Lapa» toimetusse, kus arutleti marksistlike ideede propaganda plaane laiades rahvahulkades.

Piipkalonidel olid, nagu eespool tähendatud, tihedad sidemed progressiivsete vene ja poola üliõpilastega. Ka viimastel olid asutatud oma ringid ja seltsid, kus toimusid lõpmatud diskussioonid sotsiaalsete, poliitiliste ja majanduslike küsimuste üle. Loeti palju ühiskondlik-poliitilise sisuga väljaandeid. «Ühiskondlike probleemide teoreetikud ja kirjanikud — Lavrov, Tšernõševski, Herzen, hiljem Mihhailovski, Marx — seisid esikohal, brošüürid, kus kritiseeriti ühiskondlikku ja poliitilist korda, käisid käest kätte... Neid oli haaranud teadmine, et nad teenivad ühiskonda, kellele on vaja tuua õnne, vabadust, heaolu... Kuna sakslased seisid lätlastele kaugel, avaldas venelaste ja poolakate revolutsiooniline propaganda, nende vaimustus uutest ühiskondlikest vooludest ergutavat mõju läti noorsoole, kes tahtis parema, õiglasema tuleviku nimel kõike ümber hinnata.» Nii iseloomustab tolle aja Tartu üliõpilaskonna meeolusid ja vene, poola ning läti üliõpilaste sõprusidemeid nõukogudeaegne Läti Riikliku Ülikooli kirjandusteaduse professor Rudolf Egle.²¹

Aga piipkalonidel olid sidemed ka progressiivsete eesti üliõpilastega, nagu seda sedastab P. Dauge oma kirjutises «1905.—

²⁰ A. Upits, Latviešu literatura I, 1951, lk. 144.

²¹ Eduarda Veidenbauma Raksti, lk. 113.

1907. a. revolutsioon Baltimaal». ²² Piipkalonide ja eesti edumeelsete üliõpilaste tihedat läbikäimist tõestab ka Ed. Vilde kiri J. Vahtrikule 2. oktoobrist 1895. a., kus ta kirjutab muuseas: «Siin on üks Läti üliõpilaste teaduslik selts, kes suure agarusega rahvamajanduslises põllul töötab. Selts on mitte-rahvusline. Umbes 6—7 Eesti üliõpilast, siis ka mõned venelased, kellel niisamasugused püüded, hoiavad nendega kokku ja käivad läbi. Ka mina olen selles ringkonnas õpilane. Ma olen viimasel ajal teaduslist kirjandust lugenud, mis inimest tõesti alles mõtlevaks inimeseks teeb. Ajalugu, rahvaökonomia, sotsial-politik, mõttetarkus — kõik seab hoopis uues valgustuses mu ees.» ²³ Sedasama kirjutab Ed. Vilde M. Kampmannile: «Tartus, kuhu ma varsti seepeale asusin, juhtusin ma marxistlike Läti üliõpilaste ringkonda... Siin panin ka mina oma «revideeritud» ilmavaatele aluse...» ²⁴

Üldiselt tuleb märkida, et läti üliõpilaste Teaduslik-Kirjandusliku Seltsi edumeelsus oli alguses puhtvalgustuslik, isegi idealistlik, selle radikalism teoreetiline. Teaduslik-Kirjandusliku Seltsi liikmed ei moodustanud oma poliitiliselt maailmavaatelt mingit väljakujunenud monoliitset ühtlast koondist. Juba seltsi eksisteerimise ajal kujunesid siin välja pahempoolne ja parempoolne rühm.

Teaduslik-Kirjandusliku Seltsi tegevusel ja koguteostel «Pürs» oli omal ajal teatud tähtsus: raamatutest ja revolutsioonilistest ideedest ergutatuna hakkas läti haritlaskonna parem, progressiivsem osa otsima hiljem kontakti ning tuge laiemates rahvakihtides, kus sõna sai teoks ja teooria revolutsioonilist võitlust edasiviivaks.

Läti üliõpilaste Teaduslik-Kirjanduslik Selts Tartus suleti 1897. aastal, sest selle tegevuses ilmnes üha enam marksistliku organisatsiooni tunnuseid.

On ilma pikemata selge, et J. Lautenbach, kes oma ilukirjanduslikus toodangus tahtis teadlikult vältida igasugust võitlevat momenti läti rahva mineviku ja oleviku kujutamisel, jälgides nn. «puhta ilu» printsiipi, püüdis retušeerida võitlevaid elemente läti rahvaluules ja tõenäoliselt ka läti ilukirjanduse käsitlemisel üldse, ei suutnud loomulikult rahuldada progressiivset osa läti üliõpilaskonnast, kelle meeli olid vallutanud marksistlikud otsingud ja uued ühiskondlikud tõekspidamised.

Teaduslikus uurimistöös on Lautenbach olnud küllaltki viljakas. Läti dialektoloogia alal on ta tegevus olnud teedrajav. Lautenbach on avaldanud rohkesti töid ja kirjutisi läti, vene ja saksa keeles, peamiselt mütoloogia, rahvaluule ja kirjandusteaduse alal. Kuigi ta pole suutnud rikkalikult ja hoolikalt kogutud materjalide põhjal teha alati ja kõikjal küllalt kriitilisi järeldusi, on neil töödel ometi väärtust vastava teadusala edasisel uurimisel. Mida aga

²² Cīna, 1941, nr. 9.

²³ ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond H (=KO) F 153 M 1 : 18.

²⁴ ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi KO F 36 M 2 : 11.

tuleb J. Lautenbachi juures eriti hinnata, see on asjaolu, et ta on püüdnud rakendada võrdlev-ajaloolist meetodit nii oma teaduslikus uurimistöös kui ka ülikooli õppetegevuses. Seda tõendab juba ta magistridissertatsioon, milles ta käsitleb läti ja leedu rahvaluulet võrdleva meetodi abil, ja avaloeng eradotsendina teemal «Mõni sõna võrdleva keeleteaduse mõistest».

Lautenbachi positiivseks jooneks on see, et ta oli oma hinges ja tegevuses siiras läti patrioot, lätlane, sel ajal kui ümberingi lokkas kadakasakslus. Teodor ütleb oma kirjutises «Lautenbachi tähtsus läti kirjanduses ja ühiskonnas»: «Läti üliõpilastele oli ta elavaks eeskujuks ja vaikselt kohtumõistjaks, kellest mõõdu- des pidi punastuma, kui keegi varjas endas lätivaenulikke mõt- teid või tundmusi.»²⁵ Rohkearvuliste kirjutiste hulgas ilmus J. Lau- tenbachi sulest kuukirjas «Pagalms» ka reisikirjeldus «Mööda Eestimaad kuni Pühajärveni», kus kirjeldatakse peale looduse ka eesti rahvast, selle iseloomujooni, kombeid, rõivastust jne.

Kui Rosenberger ja Clemenz, niisamuti aga ka Lautenbach õpetasid Tartu ülikoolis praktilist läti keelt, siis balti keelte, see- juures muidugi ka läti keele teaduslik käsitlemine ning uurimine Tartu ülikoolis algab J ā n i s E n d z e l ī n i g a. Kaheldamatult on J. Endzelīn kõikide aegade suurimaid lingviste balti filoloogia alal. Ta on avaldanud üle 200 pikema ja lühema teadusliku uuri- muse ja kirjutise, nende hulgas sellised kapitaalsed teosed, nagu läti keele teaduslik grammatika «Lettische Grammatik» (1922) (täiendatud lätikeelne trükk — «Latviešu valodas gramatika» 1951. a.), «Latviešu valodas skaņas un formas» («Läti keele hääli- kud ja vormid», 1938), «Senprūšu valoda» («Muinaspreisi keel», 1943), suur kuueköiteline läti keele sõnaraamat «Latviešu valodas vārdnīca» (1923—1946, koos Mülenbachi ja Hauzenbergaga) ja praegu ilmumisel olev monumentaalne «Läti toponüümika», mille esimene köide ilmus 1956. a. lõpus.

Et Tartu ülikool on olnud balti filoloogia hälliks, sellest oli mõnevõrra kasu läänemeresoome keelte uurijatelgi. Õppides ja töötades üle viieteistkümne aasta Tartus, omandas J. Endzelīn mõnevõrra ka eesti keele oskust, mis on võimaldanud tal mõista ja seletada balti ja läänemeresoome keelte ristumise ja vastastikuste laenude (nii sõnavaraliste kui fraseoloogiliste) nähtusi ning mit- mesuguseid iseärasusi läti dialektoloogia valdkonnas (eriti läti keele liivipärastes murretes).

J. Endzelīn on sündinud 1873. aastal Kauguri vallas Volmari maakonnas. Gümnaasiumi lõpetas ta Riias. Õppis Tartu ülikoolis 1893—1900 esialgu klassikalist ja pärast seda slaavi filoloogiat. Ülikool lõpetatud, palub Tartu ülikooli ajaloo-keeleteaduskond rek- torit määrata Endzelīnile nn. professori stipendium, komandeerides teda Moskva ülikooli juurde enesetäiendamisele prof. Fortunatovi juhendamisel. Et aga Fortunatov asub Moskvast Peterburisse, siis

²⁵ Izglītības Ministrijas Mēnešraksts 1922, nr. 10, lk. 1012.

jäetakse J. Endzelīn kaheks aastaks Tartu ülikooli juurde ettevalmistamiseks professori kutsele.

Kuivõrd kõrgelt hindas ülikool J. Endzelīni väljapaistvaid võimeid keeleteaduse alal, näitab professorite A. S. Budilovitši, M. H. Krašeninnikovi, A. V. Nikitski ja D. H. Kudrjavski soovitus dekanaadile J. Endzelīnile professori stipendiumi määramise puhul. Soovituses öeldakse, et J. Endzelīn olevat lõpetanud hiilgavalt kursuse kahes osakonnas ja avaldanud juba teaduslikke uurimusi bakhiliidi keele kohta, vene laenudest läti keeles ja artikli «Ueber den lettischen Silbenanlaut».

Oiendanud magistrieksami võrdleva keeleteaduse alal ja kaitsnud pro venia legendi teemal «Исследования в области кошубского языка», valitakse J. Endzelīn 1903. a. Tartu ülikooli eradotsendiks. 1905. a. omandab ta magistri teadusliku kraadi. Alates 1906. aastast töötab J. Endzelīn ka Tartu gümnaasiumis vanade keelte õpetajana. 1908. aastal valitakse J. Endzelīn Harkovi ülikooli võrdleva keeleteaduse ja sanskriti keele kateedri erakorraliseks professoriks. Haridusminister aga ei kinnita esialgu seda Harkovi ülikooli otsust, ja Endzelīn hakkab lugema Harkovi ülikoolis eradotsendina; alles 1911. a. kinnitatakse ta erakorraliseks professoriks. 1912. aastal kaitseb J. Endzelīn Peterburis edukalt doktoridissertatsiooni «Славяно-балтийские этюды» (ilmunud Harkovis 1911. a.). Samal aastal kinnitatakse ta Harkovi ülikooli korraliseks professoriks. Harkovis on J. Endzelīni juhendamisel õppinud mitmed nimekad Nõukogude Liidu filoloogid (prof. B. A. Larin, Gruusia NSV akadeemik prof. G. S. Ahvlediani jt.). 1920—1950 töötab J. Endzelīn Riia ülikoolis balti filoloogia professorina. Ta on praegu Läti NSV Teaduste Akadeemia tegevliige ja NSVL Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige.²⁶

1904. a. loengutekavast näeme, et J. Lautenbach loeb lektorina läti keele algkursust, kuna J. Endzelīn loeb rööbiti sellega läti keele morfoloogiat (teaduslik kursus). Sama aasta II semestril loeb J. Endzelīn balti keelte võrdlevat grammatikat, mida jätkab ka 1905. a. I ja II semestril. Järgnevatel aastail loeb ta juba teisi aineid — kreeka dialektoloogiat, slaavi rõhku jm.

Niisiis algab läti, resp. balti keelte teaduslikki käsitlemine Tartu ülikoolis, ja seda võrdlev-ajaloolise meetodi põhjal.

Et võrdlev-ajalooline meetod võimaldab õigeid järeldusi teha mitmeski keeleteaduse sektoris, seda võime konstateerida ka J. Endzelīni puhul, kes oli selle uurimismeetodi omandanud Tartu ülikoolis professorite L. Masingu, D. Kudrjavski, A. Budilovitši, M. Krašeninnikovi juhtimisel. Tänu sellele meetodile on J. Endzelīni teaduslik töö lingvistika alal, mida ta algas Tartu ülikoolis, olnud väga viljakas. Alvil Augstkaln väidab täie õigusega, et

²⁶ J. Endzelīni isiklik toimik 1893—1909, Eesti NSV Riiklik Ajaloo Kesk-
arhiiv, Tartu ülikool, s.-ü. 1522; J. Endzelīns, Jevads baltu filologija, 1945,
lk. 17—18.

J. Endzelīn on üksipäini ehitanud üles kogu läti grammatika ja peaaegu kogu balti keelte võrdleva grammatika.²⁷ Kuid tema keeleteaduslik toodang on hiigelpanus mitte ainult balti keelte uurimise alal, vaid see omab suurt tähtsust ka ühelt poolt balti ja slaavi keelte ning teiselt poolt balti ja läänemeresoome keelte vahekordade käsitlemisel.

Kodanlikul ajal Tartu ülikoolis läti keelt ei õpetatud. Kuid juba esimesel nõukogude aastal loetakse siin jälle läti keelt ja kirjanust. Nõmelt töötas Tartu Riiklikus Ülikoolis 1940/41. õppeaastal läti keele lektorina Kārlis Dravin.

Pärast Suurt Isamaasõda kuni tänini on lugenud Tartu Riiklikus Ülikoolis praktilise läti keele kursust nende ridade kirjutaja.

---

²⁷ Filoloogijas materjali, Riga 1933, lk. 42.

О ПРЕПОДАВАНИИ ЛАТЫШСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ (1803—1918 гг.)

Доц., канд. филол. наук К. Абен

Кафедра эстонского языка

Резюме

Шведский университет (*Academia Gustaviana*), который был основан в гор. Тарту шведским королем Густавом Адольфом в 1632 году, не оказал особого влияния на развитие культуры местных жителей Прибалтики (эстонцев и латышей). У нас совершенно отсутствуют данные, по которым можно было бы предполагать, что в Академии Густавиана или в Академии Густавиана-Каролина, как это учебное заведение именовалось в последний период своего существования, учился бы какой-нибудь студент эстонской или латышской национальности; не преподавались здесь также эстонский и латышский языки.

Мы не могли, конечно, ожидать и от царского правительства особенного внимания к угнетенным малым народам на окраинах государства, но все-таки должны отметить, что сразу после основания Тартуского университета в 1802 году было признано необходимым ввести преподавание местных (эстонского и латышского) языков, а уже в первых списках студентов мы встречаемся с лицами латышской и эстонской национальности. Первым из латышей был имматрикулирован некий Карл Вильям, который обучался на философском факультете с 1803 до 1809 года (матрикул № 111).

В учебном плане, который вступил в силу в 1803 году, перечисляются наряду с другими и штаты лекторов латышского, эстонского и финского языков.

Первым лектором латышского языка в Тартуском университете был назначен в 1803 году О. Б. Г. Розенбергер, который исполнял эту должность до 1847 года. Он был местным немцем, получившим высшее образование в германских университетах.

Так как учебников латышского языка в то время было мало, то Розенбергер сам составил и опубликовал несколько учебников.

Важнейшим из них является «Formenlehre der Lettischen Sprache in neuer Darstellung».

Вторым лектором латышского языка в Тартуском университете был Герман Клеменц, который исполнял эту должность с 1852 до 1874 года. Как Розенбергер, так и Клеменц преподавал главным образом практический латышский язык. В 1868 и 1869 годах Клеменц преподает кроме латышского языка также и литовский язык и читает лекции по сравнительной грамматике латышского и литовского языков. Таким образом Клеменц впервые применил сравнительно-исторический метод в своем преподавании балтийских языков.

После смерти Клеменца должность лектора латышского языка остается на некоторое время вакантной. Лишь в 1878 году на эту должность назначается Екаб Лаутенбах, который состоит лектором латышского языка в Тартуском университете до 1918 года.

Кроме курсов латышского языка Лаутенбах читал лекции и по латышскому фольклору, латышской литературе и мифологии, позже также по литовскому языку и литовскому фольклору.

Естественно, что трактовка латышского языка была у Лаутенбаха как урожденного латыша значительно глубже, чем можно предполагать у его предшественников. Он опубликовал довольно большое количество статей и исследований, главным образом, по мифологии, фольклору и литературоведению.

Так как Лаутенбах был по своим литературным убеждениям романтик и не одобрял в литературе острой политической борьбы против угнетателей, то прогрессивные студенты-латыши Тартуского университета относились к нему с недоверием.

В Тартуском университете началось также и научное преподавание и исследование латышского языка и вообще балтийских языков. Здесь учился и начал свою преподавательскую и научную деятельность крупный латышский лингвист, член-корреспондент АН СССР, действительный член АН Латвийской ССР, многолетний профессор Латвийского университета Я. Эндзелин, автор более 200 научных трудов.

Эндзелин работал приват-доцентом в Тартуском университете с 1903 по 1908 год. Он читал научные курсы — морфологию латышского языка и сравнительную грамматику балтийских языков (в 1904 и 1905 годах).

DIE LETTISCHE SPRACHE UND LITERATUR AN DER TARTUER UNIVERSITÄT VON 1803 BIS 1918

K. Aben

Zusammenfassung

An der von Gustav-Adolf im Jahre 1632 in Tartu gegründeten schwedischen Universität (der sogenannten Academia Gustaviana) wurde in den Landessprachen (Estnisch und Lettisch) kein Unterricht erteilt. Gleichfalls ist man im Unklaren darüber, ob sich unter den Studierenden jemals ein gebürtiger Este oder Lette befunden hat.

An der vom russischen Zaren Alexander I. im Jahre 1802 in Tartu gegründeten Tartuer Universität begann der Unterricht der estnischen und lettischen Sprache bereits im Jahre 1803. Auch sind in dem Namenverzeichnis der Studierenden bereits die ersten estnischen und lettischen Namen anzutreffen. Als erster lettischer Student ist ein gewisser Karl Wiljam eingeschrieben worden, der von 1803 bis 1809 an der Tartuer Universität studierte.

Als erster Lektor der lettischen Sprache an der neugegründeten Tartuer Universität ist der Deutschbalte Benjamin Gottfried Rosenberger anzuführen, der dort von 1803 bis 1847 wirkte.

Als zweiter lettischer Lektor wirkte an der Tartuer Universität Hermann Clemenz (vom Jahre 1852 bis 1874).

Die beiden ersten lettischen Lektoren lehrten ausschliesslich die praktische lettische Sprache, und dies hauptsächlich den deutschsprachigen Studenten, die sich zur Arbeit in den baltischen Provinzen vorbereiteten.

Im Jahre 1878 tritt der erste geborene Lette, Jēkab Lautenbach, als Lehrbeauftragter die Lehrstelle der lettischen Sprache an. Seine Zuhörer sind schon hauptsächlich Letten. In seiner Lehrtätigkeit behandelt Lautenbach neben der lettischen Sprache ebenfalls die lettische Folklore, die lettische Literatur und Mythologie, und später auch die litauische Sprache und Folklore. Selbstverständlich ist Lautenbachs Kenntnis der lettischen Sprache unvergleichbar tiefer als diejenige seiner Vorgänger.

An der Tartuer Universität begann auch die wissenschaftliche Erforschung der lettischen Sprache, denn hier studierte und arbeitete eine Zeitlang als Privatdozent (von 1903 bis 1908) der grösste Kenner der baltischen Philologie, jetziges korrespondierendes Mitglied der Akademie der Wissenschaften der UdSSR und aktives Mitglied der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR, der langjährige Professor an der Rigaer Universität Jānis Endzelīns.